

Academic Akademik
Literature Literatür

The Journal of Sosyal Bilimler
Social Sciences Araştırmaları
Research Dergisi

DÎVÂNU LUGÂTİ’T-TÜRK’E GÖRE XI. YÜZ- YILDA TÜRK COĞRAFYASINDA KULLANILAN MUTFAK ARAÇ-GEREÇLERİ

Dr. Seda Muratođlu

Ordu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü,
Tarih Anabilim Dalı

DOI : 10.29329/akalid.2024.1058.3

Makale Geliş Tarihi : 15 Haziran 2024

Makale Kabul Tarihi : 19 Haziran 2024

Makale Sonuçlanma Tarihi : 22 Ağustos 2024

Makale Yayım Tarihi : 30 Ağustos 2024

Sayfa Aralığı : 60-79

Seda Muratođlu, “Dîvânu Lugâti’t-Türk’e Göre XI. Yüzyılda Türk Coğrafyasında Kullanılan Mutfak Araç-Gereçleri”, *Akademik Literatür Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi (AKALİD)*, C.1, S.3, Ağustos 2024, s. 60-79.

Öz

Kaşgarlı Mahmud’un XI. yüzyılda yazdığı ve Türk kültürünün önemli eserlerinden Dîvânu Lugâti’t-Türk, Türkçenin bilinen ilk sözlüğüdür. Siyasi sosyal, iktisadi ve kültürel açılardan Türkler hakkında çok önemli bilgiler veren bu değerli esere dayanarak hazırladığımız bu çalışmanın konusu, XI. yüzyılda Türk coğrafyasında kullanılan mutfak araç-gereçleridir. XI. yüzyılda Türk evinin bir odası, mutfak olarak kullanılmaktaydı ve bu odaya “aş evi” manasındaki aş-lık denmekteydi. Dönemin kültür hayatını aksettirebilmek ve Türklerin günlük yaşayışları

hakkında bilgi sahibi olabilmek için Türk mutfağındaki kültür eşyası-nın tanınması gerekmektedir. Bu amaçla hazırlanmış çalışmada, eserin Besim Atalay ve Ahmet B. Ercilasun-Ziyat Akkoyunlu tarafından hazırlanan tercüme-leri kullanılmıştır. Ayrıca yer yer ihtilafli noktalarda Kilisli Rifat Bilge tarafından hazırlanan neşir ile R. Dankoff ve J. Kelly'nin hazırladığı İngilizce tercüme-ye başvurulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Dîvânu Lugâti't-Türk, Kaşgarlı Mahmud, Mutfak, Araç-Gereç, Kültür

Kitchen Tools and Equipment Used in Turkish Geography According to Diwan Lughat al-Turk in the 11th Century

Abstract

Diwan Lughat al-Turk, written by Mahmud Kashgari in the XIth century and one of the important works of Turkish culture, is the first known dictionary of Turkish. The subject of this study, which we prepared based on this valuable work that provides very important information about the Turks in political, social, economic and cultural aspects, is the kitchen utensils used in the Turkish geography in the XIth century. In the XIth century, one room of a Turkish house was used as a kitchen and this room was called "aşlık", meaning "soup house". In order to reflect the cultural life of the period and to have information about the daily life of the Turks, it is necessary to recognize the cultural objects in Turkish cuisine. In the study prepared for this purpose, the translations of the work prepared by Besim Atalay and Ahmet B. Ercilasun-Ziyat Akkoyunlu were used. In addition, the English translation prepared by Rifat Bilge of Kilisli and the English translation prepared by R. Dankoff and J. Kelly have been consulted in some points of dispute.

Keywords: Diwan Lughat al-Turk, Mahmud Kashgari, Kitchen, Tools, Culture

Giriş

XI. yüzyıl Türk dünyasının en önemli eserlerinden biri olan ve Türkçenin ilk sözlüğü kabul edilen *Dîvânu Lugâti't-Türk*, bir sözlük olmasından öte Türklerin hayatını her yönüyle ele alan çok önemli bir eserdir. Kaşgarlı Mahmud, derlediği Türkçe kelimeleri bir araya toplamış ve Türkmen, Oğuz, Çiğil gibi çeşitli Türk boylarının dillerinden alınmış kelimeleri sekiz farklı bölümde kullanıma sunmuştur. Türk halkı, onların kültürleri, gelenekleri ve yaşayışları hakkında önemli bilgiler verir. Ayrıca eserde Türkçede kullanılan kelimelerin Arapça ve Farsça karşılıkları ile açıklanması, eserin etimolojik araştırmalar için değerli bir kaynak olmasını sağlar ve böylece kelime kökenlerinin ve dilsel etkileşimlerin incelenmesini kolaylaştırır. Dönemin çeşitli Türk lehçelerini belgeleyerek bu lehçeler arasın-

daki farklılıkları ve benzerlikleri inceleme fırsatı sunar. Siyasi, sosyal, iktisadi ve kültürel açılardan Türkler hakkında çok önemli bilgiler veren bu değerli esere dayanarak hazırlanan bu çalışmanın konusu, XI. yüzyılda Türk coğrafyasında kullanılan mutfak araç-gereçleridir. Bahsedilecek olan eşyalar, dönemin mutfak kültürüne dair bilgiler sunar ve eserin genel kültürel bağlamını anlamada yardımcı olur. Esas konumuza geçmeden önce hem eserin müellifi Kâşgarlı Mahmûd hem de *Dîvânu Lugâti't-Türk* hakkında kısaca bilgi vermek yerinde olacaktır.

1. Kâşgarlı Mahmûd ve *Dîvânu Lugâti't-Türk*

Kâşgarlı Mahmûd (öl. 1090),¹ Karahanlılar (840-1212) döneminin önemli ailelerinden birine mensuptur. İyi bir eğitim görmüş olan müellif, Türk ülkelerini dolaşarak dil, tarih ve coğrafya sahasında pek çok malzeme toplamış ve bunları da *Dîvânu Lugâti't-Türk* isimli eserinde vermiştir.² 1 Cemâziû'l-evvel 464/25 Ocak 1072 tarihinde eserini yazmaya başlayan müellif, birkaç defa gözden geçirip ilâveler yaptıktan sonra 12 Cemâziû'l-âhir 466/12 Şubat 1074 tarihinde tamamlamıştır. Sonrasında da eserini, muhtemelen 470/1077 yılında Bağdâd'da Halife el-Muktedî bi-Emrillâh'ın oğlu Ebu'l-Kâsım Abdullâh'a takdim etmiştir.³

Dîvânu Lugâti't-Türk, Karahanlıların hâkimiyet sahası için çok önemli olmakla birlikte, Kâşgarlı Mahmûd'un neredeyse Türk coğrafyasının tamamını gezip bu kitabı oluşturması eseri tüm Türk coğrafyası açısından önemli kılmaktadır.

¹ Hayatı ve eserleri için bkz. M. Şakir Ülkürtaşır, *Büyük Türk Dilcisi Kâşgarlı Mahmut*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1946; Ahmet Caferoğlu, *Kâşgarlı Mahmut*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1970; Mustafa S. Kaçalın, "Dîvânü Lugati't-Türk", *DİA*, IX, İstanbul 1994, s. 446-449; Reşat Genç, *Kâşgarlı Mahmud'a Göre XI. Yüzyılda Türk Dünyası*, Ankara 1997, s. 1-17; Ramazan Şeşen, *Müslümanlarda Tarih-Coğrafya Yazıcılığı*, İsar Vakfı Yayınları, İstanbul 1998, s. 106-107; Ömer Faruk Akgün, "Kâşgarlı Mahmud", *DİA*, XXV, İstanbul 2002, s. 9-15; Şükrü Haluk Akalın, *Bin Yıl Önce Bin Yıl Sonra Kâşgarlı Mahmud ve Divanü Lugati't-Türk*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2008; Suat Kaymak, "Kâşgarlı Mahmûd", *İslâm Düşünce Atlası*, I, ed. İbrahim Halil Üçer, Konya 2017, s. 265-267.

² R Şeşen, *Müslümanlarda Tarih-Coğrafya...*, s. 106.

³ M. S. Kaçalın, "Dîvânü Lugati't-Türk", s. 446.

Kâşgarlı Mahmûd, 476/1083 yılına kadar kitabın dört redaksiyonunu meydana getirmiştir. Eser, Türk dilinin en eski sözlüğüdür. İçinde Türkçe şiirler, coğrafya, kültür tarihine ve tarihe dair bilgiler bulunmaktadır. Ayrıca Kâşgarlı Mahmûd, eserinde bir de dünya haritasına yer vermektedir. Bu harita, fiziki coğrafya açısından önemlidir.⁴

Eser, 1333-1335 yıllarında Kilisli Rifat Bilge tarafından üç cilt olarak İstanbul'da yayınlanmıştır.⁵ Daha sonra 1939-1949 yılları arasında Besim Atalay tarafından Türkçeye tercüme edilmiştir.⁶ Atalay'ın bu çalışmasının son cildini oluşturan indeks de eserin daha kolay kullanılmasına olanak sağlamıştır. Ayrıca Robert Dankoff ve James Kelly tarafından hazırlanan İngilizce tercümesi bulunmaktadır.⁷ Son olarak Ahmet B. Ercilasun ve Ziyat Akkoyunlu tarafından yeni bir tercümesi daha yayınlanmıştır.⁸ Ayrıca Mustafa S. Kaçalın ve Mehmet Ölmez'in söz konusu esere yönelik çalışması da mevcuttur⁹

2. XI. Yy.'da Türk Coğrafyasında Kullanılan Mutfak Araç-Gereçleri

Dîvânu Lugâti't-Türk'te tespit edilen mutfak araç-gereçleri, aşağıda alfabetik olarak verilecektir. Bu çalışmada Besim Atalay ve Ahmet B. Ercilasun-Ziyat Akkoyunlu tarafından hazırlanan tercümelemleri kullanılmıştır. Ayrıca yer yer ihtilafli noktalarda Kilisli Rifat Bilge tarafından hazırlanan neşir ile R. Dankoff ve J. Kelly'nin hazırladığı İngilizce tercümeyle başvuruldu¹⁰. Kâşgarlı Mahmûd'un eserinde kaydettiği mutfak araç-gereçleri şunlardır:

⁴ R. Şeşen, *Müslümanlarda Tarih-Coğrafya...*, s. 106.

⁵ Kâşgarlı Mahmûd, *Dîvânu Lugâti't-Türk*, I-III, (nşr. Kilisli Rifat Bilge, İstanbul 1333-1335 [= DLT/Bilge]).

⁶ Kâşgarlı Mahmûd, *Divanü Lûgati't-Türk Tercümesi*, I-IV, (Türkçe trc. Besim Atalay, Ankara 1939-1943 [= DLT/Atalay]).

⁷ Mahmûd al-Kâşgarî, *Compendium of the Turkic Dialects [Dîwân Lugât at-Türk]*, I-III, (ed. and trs. Robert Dankoff-James Kelly, Cambridge 1982-1985 [=DLT/Dankoff]). İhtilafli noktalarda eserin İngilizce tercümesini kullandık.

⁸ Kâşgarlı Mahmûd, *Dîvânu Lugâti't-Türk: Giriş, Metin, Çeviri, Notlar, Dizin*, (haz. Ahmet B. Ercilasun-Ziyat Akkoyunlu, Ankara 2014) [= DLT/Ercilasun].

⁹ Mahmûd el-Kâşgarî, *Dîvânu Lugâti't-Türk*, Çev. Mustafa S. Kaçalın, Haz. Mehmet Ölmez, Kabalcı Yayınları, İstanbul 2021.

¹⁰ Sir Gerard Clauson'un hazırladığı Türkçenin etimolojik bir sözlüğü olan çalışması da araştırmamız açısından bir başvuru eseri olmuştur: *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*, Oxford 1972.

Açıglğ küp: “İçinde ekşi bulunan, içerisine konulan şeyi ekşiten küp” manasına gelmektedir.¹¹

Açıtgan:¹² “İçine konan her tatlı şeyi daima ekşiten küp” anlamındadır.¹³

Aftabı (Aftaba):¹⁴ Oğuzca bir kelime olup “kova” manasındadır.¹⁵

Anğut:¹⁶ “Şarap tıpası” demektir.¹⁷

Ayak: “Çanak, kap, sahan, kâse ve kadeh” anlamlarına gelmektedir.¹⁸ Kâşgarlı Mahmûd, *ayak* kelimesinin Oğuzlar tarafından bilinmediğini ve bunun yerine, bu gibi şeylere *çanak* dediklerini belirtmektedir.¹⁹ Ayrıca bu kelime Harezmi, Kıpçak ve Çağatay Türkçesinde de “kadeh” manasına gelmektedir. Clauson ayak sözcüğünün “içki kabı” anlamında kullanıldığını; genel olarak da kap anlamında geçtiğini belirtmiştir. Eski Türkçeden itibaren çok yaygın bir kullanıma sahip olan ayak sözcüğü kadeh karşılı-

¹¹ DLT/Atalay, I, s. 147; DLT/Ercilasun, s. 76; Clauson, s. 23.

¹² Şu cümlede geçmektedir: “Ol küp ol süçikni açıtgan”. B. Atalay, “O küp, içerisine konan her tatlı şeyi daima acıtır” şeklinde vermektedir I, s. 154. Ancak “acıtır” değil, “ekşitir” şeklinde olması gerekir. Bkz. DLT/Bilge, I, s. 136; DLT/Dankoff, I, s. 170; DLT/Ercilasun, s. 79; Clauson, s. 21.

¹³ DLT/Atalay, I, s. 154; DLT/Ercilasun, s. 79; Clauson, s. 21.

¹⁴ Kâşgarlı Mahmûd, kelimenin Farsçadaki karşılığını *aftâbe* (افتابه) olarak vermektedir DLT/Atalay, I, s. 432; DLT/Ercilasun, s. 187; DLT/Dankoff, I, s. 326.

¹⁵ DLT/Atalay, I, s. 432; DLT/Ercilasun, s. 187; Clauson, s. 627.

¹⁶ Şu atasözünde geçmektedir: “Yurt küçük olsa anğut bedük ur (Delik küçük olsa da tıpayı büyük vur)” DLT/Atalay, I, s. 93. Bu kelime, A. B. Ercilasun-Z. Akkoyunlu tarafından *anğut* (şarap hunisi) şeklinde verilmektedir. Atasözü ise şu şekilde geçmektedir: “Bart küçük bolsa anğut bedük ür (Kova küçükse büyük huni koy)”, s. 45.

¹⁷ DLT/Atalay, I, s. 93; DLT/Ercilasun, s. 45; Clauson, s. 176.

¹⁸ B. Atalay, “kap kacak” olarak çevirmekte birlikte (I, s. 84), Kilisli Rifat Bilge'nin hazırladığı neşirde “çanak” olarak geçmektedir (bkz. I, s. 79). Ayrıca R. Dankoff-J. Kelly I, s. 120 ve A. B. Ercilasun-Z. Akkoyunlu da “çanak” olarak tercüme etmiştir s. 40.

¹⁹ DLT/Atalay, I, s. 80, 84, 178, 265, 286, 295, 324, 375, 497; II, s. 175, 246, 346; III, s. 15, 143, 296, 306, 371, 397; DLT/Ercilasun, s. 38, 40, 91, 119, 126, 130, 141, 161, 218, 283, 305, 340, 406, 472, 475, 498, 512; Clauson, s. 270. Ayrıca bkz. *çanak*.

ğında bugün de Çağdaş Kıpçak sahasında varlığını sürdürmeye devam eder.²⁰

Ayaklığ temsi: “Kâseli tepsi” manasındadır.²¹

*Bart:*²² Oğuz lehçesinde “pişmiş topraktan yapılmış su içilen bardak” anlamındadır. Ayrıca “şarap vb. akıcı nesnelere ölçülmesinde kullanılan kap, kova” anlamına da gelmektedir²³. Bardak kelimesi, “Bart” sözcüğüne getirilen + Ak küçültme eki ile türetilmiş bir isimdir ve bu isim Harezmi, Kıpçak ve Çağatay Türkçesinde “Bardak” olarak kullanılmaktadır²⁴.

Bıçgu: “Bıçkı, bıçak ve balta” manalarına gelmektedir.²⁵

*Bıçek:*²⁶ “Bıçak” anlamındadır.²⁷ Harezmi ve Kıpçak Türkçesinde de aynı şekilde kullanılan kelime, Çağatay Türkçesinde hem bıçak hem iğne anlamına gelmektedir.

²⁰ Kübra Dilaver Yıldırım, *Memlûk-Kıpçak Türkçesi Söz Varlığı İncelemesi: Mutfak ve Yemek Kültürüne Ait İsimler*, Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, İstanbul 2020, s. 111; Ahmet Karataş, “Çağatayca Sözlüklerde Mutfak Tabirleri”, *Korkut Ata Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S. 12, 2023, ss. 581-609, s. 583; Sir Gerard Clauson, *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*, Oxford At The Clarendon Press London 1972, s. 270.

²¹ *DLT/Atalay*, III, s. 50; *DLT/Ercilasun*, s. 370; Clauson, s. 445.

²² B. Atalay, I, s. 341 ve Sir G. Clauson, s. 358 *bart* kelimesinde açıklama yaparak yazma nüshasında *yart* şeklinde geçtiğini belirtmektedir. B. Atalay, IV. cildi olan indeksinde *yart* için “su içilen bardak (Oğuzca)” açıklamasını vermekte ve *bart* kelimesine atıf yapmaktadır, s. 48. A. B. Ercilasun-Z. Akkoyunlu’nun çalışmasında ise *yart* kelimesi geçmemekte ve “Be’ye sonradan (?) ikinci bir nokta (y-) konmuş” şeklinde bir açıklama yapılmaktadır 148, n. 623. Şu atasözünde geçmektedir: “Bart kiçig bolsa añut bedük ür (Kova küçükse büyük huni koy)” *DLT/Ercilasun*, s. 45. B. Atalay, atasözünde geçen *bart* kelimesini *yurt* olarak vermektedir ve atasözü de şöyledir: “Yurt küçük olsa añut bedük ur (Delik küçük olsa da tıpayı büyük vur)” *DLT/Atalay*, I, s. 93.

²³ *DLT/Atalay*, I, s. 93, 341; *DLT/Ercilasun*, s. 45, 148; Clauson, s. 358; *DLT/Dankoff*, I, s. 269. A. B. Ercilasun-Z. Akkoyunlu’da şöyledir: “Şarap kovası ve sıvı şeylerin ölçülmesinde kullanılan kap; Oğuz lehçesinde pişmiş topraktan su kabı” s. 148.

²⁴ Yıldırım, *a.g.t.*, s. 123; Karataş, “a.g.m.”, s. 583.

²⁵ *DLT/Atalay*, I, s. 13; II, s. 69; *DLT/Ercilasun*, s. 6, 251; Clauson, s. 294-295.

²⁶ Şu atasözünde geçmektedir: “Neçe yitik bıçek erse öz sapın yonumas (Bıçak ne kadar keskin olsa da kendi sapını yontmaz)” *DLT/Atalay*, I, s. 384. A. B. Ercilasun-

Bukaç: “Su kabı, tas, tencere ve topraktan yapılan çömlek vb. şeyler” manalarına gelmektedir.²⁸

Butık: “Atın ayak derisinden yapılan ve içerisine kıymız vb. şeyler konan tulum” manasındadır.²⁹

Butık: Kâşgar lehçesinde “küçük testi ve tulum” anlamındadır.³⁰

Çanak: Oğuzlar “*ayak* (çanak)” kelimesini bilmedikleri için Oğuz lehçesinde “kap kaçak” manasında kullanılmaktadır. Ayrıca bu kelime “çanak, ağaçtan oyulmuş tuzluk vb. şeyler” anlamlarına da gelir.³¹ Harezmi ve Kıpçak Türkçesinde de kullanılan bu kelime günümüzde de kullanılmaktadır.

Çançır: “Erişte hamuru açılan oklava” anlamındadır.³²

Çeling ayak:³³ “Çin kâsesi” manasında gelmektedir.³⁴

Çeşkel: Kençek lehçesinde³⁵ “çanak, çömlek ve çanak çömlek parçaları” anlamına gelmektedir.³⁶

Z. Akkoyunlu'da ise şöyledir: “Neçe yitig biçek erse öz sapın yonumas (Bıçak keskin olsa da kendi sapını kesemez)”, s. 166.

²⁷ DLT/Atalay, I, s. 384, 473; II, s. 176, 195, 231, 260, 262, 271, 293, 310, 317, 325; III, s. 18, 82, 91, 126, 169, 254, 270, 273, 299, 350, 442; DLT/Ercilasun, s. 166, 236, 283, 289, 300, 309, 312, 324, 329, 332, 334, 355, 383, 386, 459, 464, 473, 488; Clauson, s. 293-295.

²⁸ DLT/Atalay, I, s. 357, 411; DLT/Ercilasun, s. 153, 177; Clauson, s. 312.

²⁹ DLT/Atalay, I, s. 377; DLT/Ercilasun, s. 162; Clauson, s. 302.

³⁰ DLT/Atalay, I, s. 377; DLT/Ercilasun, s. 162; Clauson, s. 302.

³¹ DLT/Atalay, I, s. 84, 381; III, s. 32, 109-110; DLT/Ercilasun, s. 40, 164, 361, 391; Clauson, s. 425.

³² DLT/Atalay, I, s. 417; DLT/Ercilasun, s. 180; Clauson, s. 425.

³³ A. B. Ercilasun-Z. Akkoyunlu'da, *çalın ayak* şeklindedir, s. 498.

³⁴ DLT/Atalay, III, s. 371; DLT/Ercilasun, s. 498; Clauson, s. 420-421.

³⁵ B. Atalay'ın hazırladığı tercümede Kençek lehçesinde olduğu kayıtlı değildir. Ancak IV. ciltte yer alan indekste, R. Dankoff-J. Kelly ve A. B. Ercilasun-Z. Akkoyunlu'nun tercümesinde verilmektedir DLT/Atalay, IV, s. 143; DLT/Dankoff, I, s. 359; DLT/Ercilasun, s. 210.

³⁶ DLT/Atalay, I, s. 482; DLT/Ercilasun, s. 210; Clauson, s. 431, A. B. Ercilasun-Z. Akkoyunlu'da manası şöyledir: “Kanat tüyleri şeklinde burmalarla süslenmiş seramik. Kençek lehçesinde”, s. 210.

*Çodın eşiş:*³⁷ “Bakır tencere” manasındadır.³⁸

Çowlr: Kençek lehçesinde³⁹ “tutmaç süzgeci” anlamına gelmektedir. İnce çubukla örülüp kepçe gibi yapılır.⁴⁰ Bu kelime “Çavlı” şeklinde Harezmi ve Kıpçak dilinde erişte kesen alet anlamında kullanılmaktadır. Ayrıca Anadolu coğrafyasında bugün ki *Derleme Sözlüğü*’nde “Çoğlu” olarak geçen bu kelime “kepçe şeklinde balık ağı” ve “uzun saplı süzgeç” anlamına gelmektedir⁴¹.

Çömçe: Oğuz lehçesinde “çömçe, kepçe” manasına gelmektedir.⁴² Harezmi dilinde “Çömçe”, Kıpçak dilinde ise “Çömiç” olarak kullanılan kelime “kepçe” anlamına gelmektedir. Çağatay Türkçesinde çömüç/çömüş /çümüç/çömüc “büyük tahta kaşık, kepçe, kevgir, çömçe” anlamına gelmektedir. Clauson, çömçe (kepçe, kevgir) sözcüğünün Farsça kökenli çamça ile aynı anlamda kullanıldığını söyler⁴³.

Çönğek: Çiğil lehçesinde “çömçe, kutu, kap” manasındadır.⁴⁴

Dülek: “Ağzı kırık saksı ve testi” anlamındadır.⁴⁵

Eskii: “Kalbur, elek” manasına gelmektedir.⁴⁶

*Eşiş bukaç:*⁴⁷ “Tencere, bardak ve tas” anlamında gelmektedir.⁴⁸

³⁷ B. Atalay, *çodın aşış* olarak vermektedir (I, s. 409). R. Dankoff-J. Kelly ise, *çodın eşiş* şeklinde kaydetmiştir I, s. 311.

³⁸ *DLT/Atalay*, I, s. 409; *DLT/Ercilasun*, s. 176; Clauson, s. 403.

³⁹ B. Atalay, indekste kelimenin Kençek lehçesinde olduğunu belirtmektedir IV, s. 156, R. Dankoff-J.Kelly de indekste Kençek lehçesinde olduğunu vermektedir III, s. 95. Fakat B. Atalay’ın hazırladığı tercümede III, s. 442, R. Dankoff-J. Kelly (II, s. 376) tercümesinde ve A. B. Ercilasun-Z. Akkoyunlu’nun tercümesinde (s. 530) buna dair bir bilgi bulunmamaktadır.

⁴⁰ *DLT/Atalay*, III, s. 442; *DLT/Ercilasun*, s. 530; Clauson, s. 397.

⁴¹ Yıldırım, *a.g.t.*, s. 99.

⁴² *DLT/Atalay*, I, s. 417; *DLT/Ercilasun*, s. 180; Clauson, s. 422.

⁴³ Yıldırım, *a.g.t.*, s. 195; Karataş, “a.g.m.”, s. 587.

⁴⁴ *DLT/Atalay*, II, s. 290; *DLT/Ercilasun*, s. 322; Clauson, s. 426.

⁴⁵ *DLT/Atalay*, I, s. 389; *DLT/Ercilasun*, s. 167; Clauson, s. 498.

⁴⁶ *DLT/Atalay*, I, s. 129; *DLT/Ercilasun*, s. 65; Clauson, s. 246, B. Atalay, “süpürge” olarak vermektedir I, s. 129. R. Dankoff-J. Kelly ise, “elek” olarak kaydetmiştir (I, s. 152).

Eşiç:⁴⁹ “Tencere, tava ve çömlek” manasındadır.⁵⁰

Etlük: “Etin asıldığı çengel” anlamındadır.⁵¹

Enren:⁵² “Demirci ocağı gibi biçiminde yapılan ekmek fırını” manasındadır.⁵³

Irgağ: “Donmuş olan buz bu buzluğa çekip getirmek için kullanılan kanca” manasında gelmektedir.⁵⁴

İwrük:⁵⁵ “İbrik” anlamındadır.⁵⁶

⁴⁷ B. Atalay, *aşçı bukaç* olarak vermektedir (I, s. 357, 411). R. Dankoff-J. Kelly ise, *eşiç bukaç* tercüme etmiştir I, s. 277, 312.

⁴⁸ DLT/Atalay, I, s. 357, 411; DLT/Ercilasun, s. 153, 177; Clauson, s. 312.

⁴⁹ B. Atalay, bu kelimeyi metinde *aşçı* ve *aşaç* şeklinde kaydetmiştir. Ancak indekste (IV, s. 42-43) bunu düzelterek *eşiç* kelimesine bakılmasını belirtmiştir. R. Dankoff-J. Kelly ise, bu kelimeleri *eşiç* olarak vermektedir I, s. 99; II, s. 345 Şu atasözünde geçmektedir: “Aşçı ayur túbüm altun, kamic ayur men kayda men (Tencere der: Dibim altın, kepçe der: Ben nerdeyim?)” DLT/Atalay, I, s. 52. A. B. Ercilasun-Z. Akkoyunlu bu kelimeyi *eşiç* olarak vermektedir. Atasözü ise şöyledir: “Eşiç ayur túbüm altun, kamic ayur men kanda men (Tencere dibinin altın olduğunu iddia eder, kepçe de ben nerdeyim der)” (s. 25). “İki koçnar başı bir aşaçta pışmas (İki koç başı bir tencerede pişmez)” DLT/Atalay, III, s. 382. A. B. Ercilasun-Z. Akkoyunlu tercümesinde şöyledir: “İki koçnar başı bir eşiçte bışmas (İki koç başı bir tencerede pişmez)” s. 503.

⁵⁰ DLT/Atalay, I, s. 52, 166, 223, 248, 258, 313, 323, 327, 357, 409, 411, 514, 518; II, s. 12, 72, 78, 178, 201, 253, 302, 333, 357; III, s. 142, 191, 206, 249, 280, 382, 409, 430; DLT/Ercilasun, s. 25, 86, 106, 114, 117, 136, 141-142, 176, 225-226, 236, 252, 254, 284, 290, 307, 327, 337, 345, 405, 429, 437, 457, 467, 503, 516, 525; Clauson, s. 257.

⁵¹ DLT/Atalay, I, s. 101; DLT/Ercilasun, s. 49; Clauson, s. 55.

⁵² B. Atalay, *anran?* şeklinde vermektedir I, 109; R. Dankoff-J. Kelly de *anran* olarak vermektedir (I, s. 137).

⁵³ DLT/Atalay, I, s. 109; DLT/Ercilasun, s. 53; Clauson, s. 13, A. B. Ercilasun-Z. Akkoyunlu, kelimenin manasını “demirci ocağı gibi yapılır, içinde ekmek pişirilir” şeklinde çevirmektedir s. 53.

⁵⁴ DLT/Atalay, I, s. 141; DLT/Ercilasun, s. 71; Clauson, s. 216.

⁵⁵ Şu parçalarda geçmektedir: “İwrük başı kazlayu / Sağrak tolu közleyü / Sakınc kudhı kızleyü / Tün kün bile sewnelim (İbrik başı kaz gibi, sürahi dolu göz gibi. Sıkıntıyı çukura (kuyuya) gizleyerek gece gündüz sevinelim)” DLT/Atalay, I, s. 100. A. B. Ercilasun-Z. Akkoyunlu tercümesinde şöyledir: “İbriğin başı kaz gibi dik durmuştur. Kadeh de göz gibi dolmuştur. Hüznü onun altına gömelim ve gece

İdhiş:⁵⁷ “Kadeh, kap” manalarına gelmektedir.⁵⁸

İdiş: “Kadeh” anlamında olup, Yağma, Toxsı, Yemek, Oğuz ve Argu dillerinde “tas, bardak ve tencere” gibi her şeye denir⁵⁹

İşküm: “Hükümdarların önüne konan büyük, çanak şeklinde ve ayaksız sofrası” için kullanılan isimdir.⁶⁰

Ka: “Kap” manasına gelir ve sadece sıvı kapları için kullanılır.⁶¹

Kaç: “Kap” anlamındadır.⁶²

Kakaça: “İçerisine sıvı konan kap, kap kacak” manasındadır.⁶³

Kamıç:⁶⁴ “Kepçe, kaşık” anlamına gelmektedir.⁶⁵ Kelime Harezmi ve Kıpçak dillerinde de aynı manaya gelmektedir. G. Doerfer, “kamcha” (ka-

gündüz sevinelim” s. 49. “Köğler kamuğ tüzüldi / Iwrık idhiş tizildi / Sensiz özüm özeldi / Kelgil amul oynalım (İrmlar bütün düzüldü. İbrık kadeh dizildi, sensiz özüm özledi. Gel de yavaş yavaş oynayalım)” *DLT/Atalay*, III, s. 131-132. Bu parça, A. B. Ercilasun-Z. Akkoyunlu’da şöyledir: “Kügler kamuğ tüzüldi / Iwrık idiş tizildi / Sensiz özüm özeldi / Kelgil amul oynalım (Şarkının nağmeleri arasında uyum sağlandı. Kadeh ve ibrikler dizildi. Gönlüm seni özlemektedir. Haydi çabuk ol; sakın ve rahat bir şekilde oynayalım)” s. 401.

⁵⁶ *DLT/Atalay*, I, s. 99-100; III, s. 131; *DLT/Ercilasun*, s. 49, 401; Clauson, s. 72.

⁵⁷ Şu parçada geçmektedir: “Köğler kamuğ tüzüldi / Iwrık idhiş tizildi / Sensiz özüm özeldi / Kelgil amul oynalım (İrmlar bütün düzüldü. İbrık kadeh dizildi, sensiz özüm özledi. Gel de yavaş yavaş oynayalım)” *DLT/Atalay*, III, s. 131-132. Bu parça, A. B. Ercilasun-Z. Akkoyunlu’da şöyledir: “Kügler kamuğ tüzüldi / Iwrık idiş tizildi / Sensiz özüm özeldi / Kelgil amul oynalım (Şarkının nağmeleri arasında uyum sağlandı. Kadeh ve ibrikler dizildi. Gönlüm seni özlemektedir. Haydi çabuk ol; sakın ve rahat bir şekilde oynayalım)” s. 401.

⁵⁸ *DLT/Atalay*, III, s. 131, 237; *DLT/Ercilasun*, s. 401, 447; Clauson, s. 72. Ayrıca bkz. *idiş*.

⁵⁹ *DLT/Atalay*, I, 61; *DLT/Ercilasun*, 29; Clauson, 72. Ayrıca bkz. *İdhiş*, A. B. Ercilasun-Z. Akkoyunlu tercümesinde şöyledir: “Yağma, Toxsı, Yemek ve Oğuzlarda kadeh; Argularda tencere, çömlek, kazan, su kabı gibi her türlü kap kacak” s. 29.

⁶⁰ *DLT/Atalay*, I, s. 107; *DLT/Ercilasun*, s. 52; Clauson, s. 260.

⁶¹ *DLT/Atalay*, I, s. 407; III, s. 211; *DLT/Ercilasun*, s. 175, 439; Clauson, s. 578. Ayrıca bkz. *kaç*, *kakaça*.

⁶² *DLT/Atalay*, III, s. 238, 323; *DLT/Ercilasun*, s. 450, 480; Clauson, s. 578. Ayrıca bkz. *ka*, *kakaça*.

⁶³ *DLT/Atalay*, III, s. 211, 238; *DLT/Ercilasun*, s. 439, 450; Clauson, s. 578. Ayrıca bkz. *ka*, *kaç*.

şık) sözcüğünün “kapça” (kepçe, kevgir) sözcüğüne benzerlik yönüyle “çömçe” sözcüğünden türetilmiş olduğunu dile getirir⁶⁶

*Kap:*⁶⁷ “Tulum, kap, çuval ve dağarcık” gibi birkaç manası vardır.⁶⁸

Kasuk: At derisinden yapılan tulumdur. İçerisine süt ve kımız gibi nesneler konur.⁶⁹

*Kaşık:*⁷⁰ “Kaşık” anlamına gelmektedir.⁷¹ Günümüzde de halen kullanılan kelime Harezmi, Kıpçak ve Çağatay dillerinde “Kaşuk” şeklinde geçmektedir.⁷²

*Kaşuk:*⁷³ “Kaşık” manasındadır.⁷⁴

Kaşukluğ ayak: “Kaşıklı kadeh/çanak” anlamına gelmektedir.⁷⁵

⁶⁴ Şu atasözünde geçmektedir: “Tewi yük kötürse kamıç yeme kötürür (Deve yük götürse kaşığı da beraber götürür)” *DLT/Atalay*, II, s. 75. A. B. Ercilasun-Z. Akkoyunlu’da ise şu şekildedir: “Tewe yük kötürse kamıç yeme kötürür (Deve eğer yükün hepsini taşıyorsa kepçeyi taşımaya da tahammül eder)” s. 253.

⁶⁵ *DLT/Atalay*, I, s. 52, 359; II, s. 75; *DLT/Ercilasun*, s. 25, 154, 253; Clauson, s. 626.

⁶⁶ Yıldırım, *a.g.t.*, s. 97.

⁶⁷ Şu atasözünde geçmektedir: “Yalnguk ürülmüş kap ol, ağzı yazlıp alkınur (Adam oğlu şişirilmiş tulum gibidir, ağzı açıldığında sener)” *DLT/Atalay*, I, s. 195-196. A. B. Ercilasun-Z. Akkoyunlu’da anlamı şöyledir: “Âdemoğlu şişirilmiş tulum gibidir, ağzı açılınca havası biter” s. 97.

⁶⁸ *DLT/Atalay*, I, s. 195, 268; II, s. 122, 127-128, 164, 170, 189, 218, 229; III, s. 77, 146; *DLT/Ercilasun*, s. 97, 237-238, 255, 267, 269, 280-281, 287, 296, 299, 381, 407; Clauson, s. 578.

⁶⁹ *DLT/Atalay*, I, s. 382, 497; *DLT/Ercilasun*, s. 164, 218; Clauson, s. 666.

⁷⁰ Metinde *kaşıklık müngüz* şeklinde geçmektedir. Manası şudur: “Kaşık yapmak için hazırlanan boynuz” *DLT/Atalay*, I, s. 504; *DLT/Ercilasun*, s. 221. Kâşgarlı Mahmûd, metinde kaşık için *kaşuk* kelimesini vermektedir. Bkz. *DLT/Atalay*, I, s. 383; II, s. 268-269; III, s. 338, 347; *DLT/Dankoff*, I, s. 293; II, s. 96, 322, 326; *DLT/Ercilasun*, s. 165, 311, 485; 488.

⁷¹ *DLT/Atalay*, I, s. 504; *DLT/Ercilasun*, s. 221; Clauson, s. 672. Ayrıca bkz. *kaşuk*.

⁷² Yıldırım, *a.g.t.*, s. 113.

⁷³ Şu atasözünde geçmektedir: “Kuru kaşuk ağızka yaramas, kuruğ söz kulakka yakışmas (Kuru kaşık ağza yaraşmaz, kuru söz kulağa yakışmaz)” *DLT/Atalay*, I, s. 383. Atasözünün anlamı, A. B. Ercilasun-Z. Akkoyunlu’da şöyledir: “Kuru kaşık ağza uymaz; faydasız söz de kulağa yaklaştırılmaz)” s. 165.

⁷⁴ *DLT/Atalay*, I, s. 383; II, s. 268-269; III, s. 338, 347; *DLT/Ercilasun*, s. 165, 311, 485; 488; Clauson, s. 671.

Keçe: “Karpuz ve salatalığa benzer şeylerin taşındığı sele ve sepet” manasındadır.⁷⁶

Kendiğ (Kendük): Kençek lehçesinde, küpe benzer şekilde topraktan yapılan büyük bir kaptır. İçerisine un vb. şeyler konulur. Ayrıca ‘küp’ manasına da gelmektedir.⁷⁷

Kesürgü:⁷⁸ “Kap, dağarcık ve meşin torba” gibi manaları vardır.⁷⁹

Kençi: Kâşgar’dan Uygur’a kadar kullanılan 10 *rutl*’lık (1 *rutl*: 436,8 gr.) bir tahıl ölçөгüdür.⁸⁰

Kıngrak: “Et ve hamur kesin satıra benzer büyük bıçak” manasındadır.⁸¹

Kova: Oğuz lehçesinde “kova” anlamındadır.⁸² Harezmi dilinde “kova”, Kıpçak dilinde “Koğa”, Anadolu ağzında ise “kofa” olarak bilinen kelime genellikle su ve sulu şeyler taşımaya, kuyudan veya denizden su çekmeye yarayan üstünden kulplu kap anlamına gelmektedir.⁸³

Ködheç/Közheç: “Bardak, testi” anlamına gelen Argu lehçesindeki bir kelimedir.⁸⁴

Körke (Körge): Kençek lehçesinde “ağaçtan yapılmış tabak”tır.⁸⁵

Közüç: “Çömlek” manasındadır.⁸⁶

⁷⁵ DLT/Atalay, I, s. 497; DLT/Ercilasun, s. 218; Clauson, s. 672.

⁷⁶ DLT/Atalay, III, s. 220; DLT/Ercilasun, s. 442; Clauson, s. 694, A. B. Ercilasun-Z. Akkoyunlu’da şöyledir: “Kavun, hıyar vb. şeyleri taşımada kullanılan küfe” s. 442.

⁷⁷ DLT/Atalay, I, s. 480; II, s. 129; DLT/Ercilasun, s. 210, 270; Clauson, s. 729.

⁷⁸ Şu atasözünde geçmektedir: “Yıparlığ kesürgüdin yıpar kitse yidhi kalır (Kaptan anber gitse kokusu kalır)” DLT/Atalay, III, s. 48-49. Atasözü, A. B. Ercilasun-Z. Akkoyunlu’da şöyledir: “Yıparlığ kesürgüdin yıpar kitse yıdı kalır (Misk kabından misk gitse de onun kokusu gitmez)” s. 369.

⁷⁹ DLT/Atalay, I, s. 358, 490; III, s. 48; DLT/Ercilasun, s. 154, 214, 369; Clauson, s. 751-752

⁸⁰ DLT/Atalay, I, s. 417-418; DLT/Ercilasun, s. 181; Clauson, s. 688.

⁸¹ DLT/Atalay, III, s. 382; DLT/Ercilasun, s. 504; Clauson, s. 639-640.

⁸² DLT/Atalay, I, s. 147; III, s. 237; DLT/Ercilasun, s. 76, 449; Clauson, s. 583-584.

⁸³ Yıldırım, *a.g.t.*, s. 127.

⁸⁴ DLT/Atalay, I, s. 360; DLT/Ercilasun, s. 154; Clauson, s. 702, 757.

⁸⁵ DLT/Atalay, I, s. 430; DLT/Ercilasun, s. 186; Clauson, s. 741-742.

Kumgan: “Kova, ibrik, güğüm ve gül suyu şişesi” şeklinde birkaç manası vardır.⁸⁷

Kurluk (Korluk): “İçinde kıyma biriktirilen küçük testi ve tulum” manasına gelmektedir.⁸⁸

Kuyma: “Herhangi bir madenden, çekiçle döverek değil dökme yoluyla yapılmış havan, kandil ve çekiç gibi aletler” için kullanılan bir isimdir.⁸⁹

Küneke (Könek): “Matara, ibrik ve su tulumu” gibi birkaç manası bulunmaktadır.⁹⁰

Küp: “Küp” anlamındadır.⁹¹ Eski Türkçeden itibaren yaygın bir kullanıma sahip olan Farsçadan dilimize kazandırılmış olan bu sözcük Çağdaş Kıpçak sahası dillerinde ve Oğuz grubu Türk dillerinde hâlâ kullanımdadır.⁹²

Kürin: “İçerisinde kavun, karpuz ve salatalık gibi şeyleri taşımak için kullanılan küfe” manasındadır.⁹³

Lagun: “Ölçek gibi oyulmuş bir şeydir; bununla süt, ayran vb. şeyler içilir”.⁹⁴

Olma:⁹⁵ “Testi, çanak çömlek” anlamına gelmektedir.⁹⁶

⁸⁶ DLT/Atalay, I, s. 506; DLT/Ercilasun, s. 222; Clauson, s. 757.

⁸⁷ DLT/Atalay, I, s. 432, 440; II, s. 353; DLT/Ercilasun, s. 187, 190, 343; Clauson, s. 627.

⁸⁸ DLT/Atalay, I, s. 473; DLT/Ercilasun, s. 206; Clauson, s. 658.

⁸⁹ DLT/Atalay, III, s. 173-174; DLT/Ercilasun, s. 420; Clauson, s. 677.

⁹⁰ DLT/Atalay, I, s. 392; DLT/Ercilasun, s. 169; Clauson, s. 731, A. B. Ercilasun-Z. Akkoyunlu, manasını “deriden yapılan su kabı” şeklinde vermektedir s. 169.

⁹¹ DLT/Atalay, I, s. 147, 154, 209; III, s. 119, 246, 253, 325; DLT/Ercilasun, s. 76, 79, 101, 396, 456, 458, 481; Clauson, s. 687.

⁹² Yıldırım, *a.g.t.*, s. 129.

⁹³ DLT/Atalay, I, s. 404; DLT/Ercilasun, s. 174; Clauson, s. 746.

⁹⁴ DLT/Atalay, I, s. 410; DLT/Ercilasun, s. 177; Clauson, s. 764.

⁹⁵ B. Atalay, bu kelimeyi iki yerde I, s. 130; III, s. 182, *olma*; iki yerde ise I, s. 375; II, s. 234 *ulma* şeklinde vermektedir. Ayrıca bir yerde de anlamını “çanak çömlek” olarak da vermektedir I, s. 130.

⁹⁶ DLT/Atalay, I, s. 130, 375; II, s. 234; III, s. 182; DLT/Ercilasun, s. 66, 161, 301, 426; Clauson, s. 146.

Örküç: “Sacayağı” manasındadır.⁹⁷

Saç: “Tava” anlamındadır.⁹⁸ Eski Türkçeden itibaren "tava, kızartma tavası, ekmek pişirmeye yarayan demirden yapılmış tabla" anlamlarında kullanılan sözcük Çağdaş Kıpçak sahasında Tatarcada, Karakalpakçada ve Oğuzca Türkçelerinde yaşamaya devam eden bir sözcüktür⁹⁹.

Sagır: “İçerisine şarap vb. şeyler konulan, havana benzer söbe (oval) bir kap” manasına gelmektedir.¹⁰⁰

Sagır: “Ölçek” anlamındadır.¹⁰¹ Çağatay Türkçesinde de bu şekilde kullanılan kelime “buğday ve arpa ölçeği” anlamına gelmektedir¹⁰².

Sağrak:¹⁰³ “Sürahi, kâse ve kendisiyle bir şey içilen kap” gibi birkaç anlamı vardır.¹⁰⁴ Harezmi dilinde “bardak, kadeh”, Kıpçak dilinde “kafatası”, Osmanlı Türkçesinde sağrak (suğrak) "kadeh, bardak, surahi, maşraba, tas" anlamına gelen kelime “sagır” kelimesine +Ak eki getirilerek türetilmiştir. Sözcük, Oğuz grubu Türk dillerinden Türkiye Türkçesi ağızlarında

⁹⁷ DLT/Atalay, I, s. 95; DLT/Ercilasun, s. 46; Clauson, s. 223, A. B. Ercilasun-Z. Akkoyunlu, “ocakta üzerine tencere konulan taş” olarak vermektedir s. 46.

⁹⁸ DLT/Atalay, III, s. 147; DLT/Ercilasun, s. 408; Clauson, s. 794.

⁹⁹ Yıldırım, *a.g.t.*, s. 136; Karataş, “a.g.m.”, s. 589.

¹⁰⁰ DLT/Atalay, I, s. 406; DLT/Ercilasun, s. 175; Clauson, s. 814.

¹⁰¹ DLT/Atalay, III, s. 225, 418; DLT/Ercilasun, s. 445, 521; Clauson, s. 805.

¹⁰² Karataş, “a.g.m.”, s. 589.

¹⁰³ Şuralarda geçmektedir: “Twrık başı kazlayu / Sağrak tolu közleyü / Sakınç kudhı kizleyü / Tün kün bile sewnelim (İbrık başı kaz gibi, sürahi dolu göz gibi. Sıkıntıyı çukura (kuyuya) gizleyerek gece gündüz sevinelim)” DLT/Atalay, I, s. 100. A. B. Ercilasun-Z. Akkoyunlu tercümesinde şöyledir: “İbriğin başı kaz gibi dik durmuştur. Kadeh de göz gibi dolmuştur. Hüznü onun altına gömelim ve gece gündüz sevinelim” s. 49. “Ograk eri tıgrak yimi anıñ oğlak / Sütü üze sagrak yeri takı ahlak (Oğrak boyunun adamları yılmaz yiğittir; yedikleri oğlaktır, süt kabının üzerine sürahileri bulunur, bununla beraber yerleri de çoraktır)” DLT/Atalay, I, s. 468. Bu parça anlamı A. B. Ercilasun-Z. Akkoyunlu’da şöyledir: “Ugrak eri tıgrak / yimi anıñ oğlak / sütü üze sagrak / yiri takı ahlak (Uğrak boyu serttir; yiyecekleri oğlaktır; kımızları üzerinde sürekli büyük bir kadeh bulunur. Bununla birlikte toprakları çoraktır)”, s. 204-205. Bir de şu atasözünde geçmektedir: “Sawın sagrakka tegir (Sözle sürahiye erişilir)” DLT/Atalay, I, s. 471. Bu atasözünün anlamı A. B. Ercilasun-Z. Akkoyunlu’da şöyledir: “Güzel konuşmayla adam beylerin çamçaklarında içmeye erişir” s. 206.

¹⁰⁴ DLT/Atalay, I, s. 100, 468, 471; DLT/Ercilasun, s. 49, 205-206; Clauson, s. 815.

yaşamaya devam eder. Türkmencede de anlamını koruyarak kullanıldığı görülür¹⁰⁵.

Salçı bıçek: “Aşçı bıçağı” için kullanılan bir isimdir.¹⁰⁶

Sarnıç: “Deve derisinden yapılan su tulumu; ağaçtan oyulmuş kap” manalarındadır.¹⁰⁷ Kâşgarlı Mahmud'un sözlüğü dışında sadece Memlûk-Kıpçak sahasında *Ed-Dürretü'l-Mudîyye Fi'l-Lügati't-Türkiyye* tanıklanabilmiş bir sözcüktür.

Sandıç:¹⁰⁸ “Sepet, sele” anlamına gelmektedir. Ayrıca Kâşgarlı Mahmûd, “ağaç dallarından örülerek içerisine meyve ve buna benzer şeyler konulan nesnenin adı” olduğunu belirtmektedir.¹⁰⁹

Senğek: Oğuz lehçesinde “su içilen testi ve ağaçtan oyulmuş su kabı (küp)” manasında gelmektedir.¹¹⁰

Sırlğ ayak: “Sırlı, nakışlı kâse” anlamındadır.¹¹¹

Sız: “Şiş” anlamına gelmektedir. Kâşgarlı Mahmûd, bunun tutmaç¹¹² dedikleri yemeği yemek için kullanılan bir nesne ve et dizilen bir şiş olduğunu ifade etmektedir.¹¹³

Sokku/Sokur: “Havan (dibek)” manasına gelmektedir.¹¹⁴

¹⁰⁵ Karataş, “a.g.m.”, s. 589.

¹⁰⁶ *DLT/Atalay*, III, s. 442; *DLT/Ercilasun*, s. 530; Clauson, s. 825.

¹⁰⁷ *DLT/Atalay*, I, s. 454; *DLT/Ercilasun*, s. 198; Clauson, s. 854, A. B. Ercilasun-Z. Akkoyunlu'da “deriden veya ağaçtan yapılmış geniş kap” şeklindedir s. 198.

¹⁰⁸ B. Atalay, bir yerde *sandıç* şeklinde vermektedir II, s. 271. Bununla birlikte R. Dankoff-J. Kelly II, s. 97 ve A. B. Ercilasun-Z. Akkoyunlu s. 312 aynı kelimeyi *sandıç* olarak kaydetmiştir.

¹⁰⁹ *DLT/Atalay*, I, s. 173, 455; II, s. 271; *DLT/Ercilasun*, s. 89, 198, 312; Clauson, s. 785; A. B. Ercilasun-Z. Akkoyunlu, “dallardan örülen, içine meyve vb. şeyler konulan sepet” şeklinde vermektedir s. 198.

¹¹⁰ *DLT/Atalay*, III, s. 367; *DLT/Ercilasun*, s. 496; Clauson, s. 838.

¹¹¹ *DLT/Atalay*, I, s. 324; *DLT/Ercilasun*, s. 141; Clauson, s. 851.

¹¹² Türklerin millî yemeği olarak bilinen ve Selçuklular vasıtasıyla Anadolu'ya getirilen bu yemek hakkında bilgi için bkz. Ö. Uzunağaç, *Selçuklu Anadolu'sunda Beslenme...*, s. 99-101.

¹¹³ *DLT/Atalay*, I, s. 331; II, s. 15, 174; III, s. 125; *DLT/Ercilasun*, s. 114, 237, 282, 399; Clauson, s. 856-857.

Susgak: Karluk, Kıpçak ve göçebelerin tamamının dilinde, “susak ve kendisiyle su vb. şeyler alınan nesne” anlamındadır.¹¹⁵

Susık: Kâşgarlı Mahmûd, kendisinin duyduğu bir lehçede “kova” anlamına geldiğini belirtmektedir.¹¹⁶

Tamgalıĝ: “Bir kişilik ya da kişiye özgü küçük sofradır. Ayrıca “hakanın damgası bulunan eşya” manasına da gelmektedir.¹¹⁷

Tamgalık: “Hakanlardan başka kimsenin üzerinde yemek yememesi için damga vurulmaya hazırlanmış sofradır” manasına gelmektedir.¹¹⁸

Tamgalık: “Küçük ibrik” anlamındadır.¹¹⁹

Tanĝ: Argu lehçesinde “elek”tir.¹²⁰

Tewsi: “Tepsi, sofradır” manasına gelmektedir.¹²¹

Tim: “Şarap dolu tulum” anlamındadır.¹²²

Tirgi:¹²³ “Sofra” manasındadır.¹²⁴ Harezmi ve Kıpçak dillerinde “Tirki” aynı anlama gelip, eski Türkçeden itibaren kullanılan bu sözcük Çağdaş Kıpçak Türkçelerinde geçmez.¹²⁵

Tirgü: “Sofra, sofranın örtüsü; sofranın üzerindeki çeşitli yemek; sıra, dizi” gibi bir takım manaları bulunmaktadır.¹²⁶

¹¹⁴ DLT/Atalay, III, s. 226; DLT/Ercilasun, s. 446; Clauson, s. 805.

¹¹⁵ DLT/Atalay, I, s. 470; DLT/Ercilasun, s. 206; Clauson, s. 856.

¹¹⁶ DLT/Atalay, I, s. 382; DLT/Ercilasun, s. 164; Clauson, s. 856.

¹¹⁷ DLT/Atalay, I, s. 527; DLT/Ercilasun, s. 229; Clauson, s. 506. Ayrıca bkz. *tamgalık*.

¹¹⁸ DLT/Atalay, I, s. 527; DLT/Ercilasun, s. 229; Clauson, s. 506. Ayrıca bkz. *tamgalıĝ*.

¹¹⁹ DLT/Atalay, I, s. 527; DLT/Ercilasun, s. 229; Clauson, s. 506.

¹²⁰ DLT/Atalay, III, s. 355; DLT/Ercilasun, s. 491; Clauson, s. 510.

¹²¹ DLT/Atalay, I, s. 423; III, s. 50; DLT/Ercilasun, s. 183, 370; Clauson, s. 445.

¹²² DLT/Atalay, III, s. 136; DLT/Ercilasun, s. 403; Clauson, s. 503.

¹²³ Şu atasözünde geçmektedir: “Tılın tirgige tegir (Dil ile sofraya erişilir)” DLT/Atalay, I, s. 429. Bu atasözünün anlamı A. B. Ercilasun-Z. Akkoyunlu’da şöyledir: “Güzel sözle sofraya nail olunur” s. 186.

¹²⁴ DLT/Atalay, I, s. 194, 429; II, s. 54; DLT/Ercilasun, s. 96, 186, 248; Clauson, s. 544. Ayrıca bkz. *tirgü*.

¹²⁵ Yıldırım, *a.g.t.*, s. 116.

*Toy eşîç:*¹²⁷ “Pişmiş topraktan yapılan tencere” manasına gelmektedir.¹²⁸

Tulkenk: “Tulum, üfürülerek şişirilmiş tuluk (tulum)” anlamındadır.¹²⁹

Tuzluk: Tuzluk.¹³⁰ “Tarihi Kıpçak sahasında kullanıldığı gibi Çağdaş Kıpçak dillerinde de “yemeğe katılan sos, terbiye” anlamlarında Tatarca-da, Nogaycada, Karaçay-Balkarcada, Kumukçada kullanılmaya devam etmektedir. “Tuzluk”, Eski Türkçede ekmeğin yanında yenilen yoğurt ve türevleri olarak kullanılmakta iken Memlûk-Kıpçak sahasında “yemeğe katılmak üzere yoğurttan yapılan terbiye” anlamına geçmiş ve bugün de varlığını sürdürebilmiştir.”

Urukluğ kova: “İpli kova” manasındadır.¹³¹

Yasgaç: “Hamur tahtası” anlamına gelmektedir. Aslı *yası yıgaç* şeklindedir ve “enli tahta” demektir.¹³² Harezmi ve Kıpçak dilinde “senit”, “yastağaç, hamur tahtası” anlamına gelmektedir. Eren, senit isminin Türkiye Türkçesinde ve Kıbrıs ağızlarında geçtiğini belirtirken bunun Rumca bir alıntı olduğunu dile getirir. Ancak Eski Kıpçakçada bulunmasının ilginç olduğunu da ekler. Bugün Oğuz sahasında bu sözcüğün yaşıyor olması Memlûk-Kıpçak sahasındaki Türkmen söz varlığından biri olduğunu gösterir. Çağdaş Kıpçak sahasında bu sözcük geçmez¹³³.

Yasıman: “Su boşaltırken boğazı gır gır ses çıkartan testi” manasındadır.¹³⁴

*Yogr:*¹³⁵ “Çanak” anlamındadır.¹³⁶

¹²⁶ DLT/Atalay, I, s. 428; DLT/Ercilasun, s. 186; Clauson, s. 544. Ayrıca bkz. *tirgi*.

¹²⁷ B. Atalay tercümesinde, *toy aşîç* şeklindedir III, s. 142; R. Dankoff-J. Kelly, *toy eşîç* şeklinde vermektedir II, s. 220.

¹²⁸ DLT/Atalay, III, s. 141-142; DLT/Ercilasun, s. 405; Clauson, s. 567.

¹²⁹ DLT/Atalay, II, s. 289; DLT/Ercilasun, s. 321; Clauson, s. 496.

¹³⁰ DLT/Atalay, I, s. 467; DLT/Ercilasun, s. 204; Clauson, s. 575.

¹³¹ DLT/Atalay, I, s. 147; DLT/Ercilasun, s. 76; Clauson, s. 219.

¹³² DLT/Atalay, III, s. 38, DLT/Ercilasun, s. 365; Clauson, s. 975.

¹³³ Yıldırım, *a.g.t.*, s. 120; Hasan Eren, Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü, 2. Baskı, Bizim Büro Basımevi, Ankara 1999, s. 361.

¹³⁴ DLT/Atalay, III, s. 38; DLT/Ercilasun, s. 364; Clauson, s. 975.

¹³⁵ Şu atasözünde geçmektedir: “Aş tatığı tuz yogrın yimes (Aşın tadı tuz, tuz çanakla yenmez)” DLT/Atalay, III, s. 31. Bu atasözü, A. B. Ercilasun-Z. Akkoyunlu’da

Yugurgu: “Erişte vb. hamurların açılmasında kullanılan oklava” manasına gelmektedir.¹³⁷

Sonuç

Türkçenin en eski sözlüğü olarak sayılan *Dîvânu Lugâti't-Türk*'te geçen mutfak araç-gereçlerine dair toplamda seksen yedi isim tespit edilmiştir. Son olarak, Kâşgarlı Mahmûd'un verdiği bu isimler şu şekilde değerlendirilebilir: Kâşgarlı Mahmûd, eserinde zaman zaman kelimelerin hangi lehçeden olduğunu belirtmektedir. Mutfak araç-gereçlerine dair tespit ettiğimiz kelimelerin bazılarında da lehçelerin verildiği görülmektedir. Oğuz (*aftabı/aftaba, bart, çanak, çömçe, kova, senğek*), Argu (*ködbeç/közçe, tang*), Kençek (*çeşkel, çowlı, kendüg/kendük, körke/körge*), Çiğil (*çögek*) ve Kâşgar (*butık*) lehçelerinde kelimelerin bulunmaktadır. Ayrıca bazı eşya isimlerinin birden fazla lehçede olduğunu kaydetmektedir. Bu cümleden Yağma, Toxı, Yemek, Oğuz ve Argu lehçelerinde ortak olan *idiş* ve Karluk, Kıpçak ve göçebelerin tamamının dilinde yer alan *susgak* örnek olarak verilebilir. Bunların da dışında Kâşgarlı Mahmûd'un kendisinin duyduğu bir lehçede olan *susık* kelimesini vermekte ancak lehçenin ismini zikretmemektedir.

Eserde zaman zaman Türkçe kelimelerin Arapça ve Farsçadaki karşılıkları da verilmektedir. Bizim tespit ettiğimiz kelimeler arasında sadece *aftabı* (*aftaba*) kelimesinin Farsçadaki karşılığı olan *aftâbe* (افتابه)'nin verildiğini görmekteyiz. *Dîvânu Lugâti't-Türk*'te geçen *çanak, çömçe, kap, kaşık, kova, küp, saç* ve *tuzluk* gibi eşyaların bugün de aynı isimler ile kullanıldığını bilmekteyiz. Bunların yanı sıra bazı küçük değişikliklerle günümüzde de kullanılmaya devam eden isimler de görülmektedir. Bu cümleden *biçek, ıvrık, kaşuk, sış* ve *tewsi* gibi eşyaları örnek gösterebiliriz. Ayrıca bu kelimelerden *Ayak, Bart, Biçek, Çömçe, Kaşık, Saç* ve *Sagu* hem Kıpçak hem de

şöyledir: “Aş tatğı tüz yogrın yimes (Yemeğin tadı tuz iledir; ancak tuz yalnız başına çanakla yenmez)”, s. 361. Kelime bir de şu şürde geçmektedir: “Bışırılır yakrı kıyak / Toşgurur yogrı çanak (Yağ, iç yağı, tereyağı pişirilir; çanağı, kabı kacağı doldurur)” *DLT/Atalay*, III, s. 32. Şiirin manası, A. B. Ercilasun-Z. Akkoyunlu'da şöyledir: “İç yağı ve kaymağı pişirilir; çanağı ve kabı doldurur” s. 361.

¹³⁶ *DLT/Atalay*, III, s. 31-32; *DLT/Ercilasun*, s. 361; Clauson, s. 905.

¹³⁷ *DLT/Atalay*, I, s. 493; *DLT/Ercilasun*, s. 217; Clauson, s. 907.

Çağatay dillerinde de kullanılmaktadır. *Çanak, Çowlı, Kamıç, Kova, Küp, Sağrak, Tirgi, Tuzluk, Yasgaç* gibi kelimeler ise Kıpçak dilinde de kullanılmaktadır.

Dîvânu Lugâti't-Türk bağlamında yapılan bu çalışma ile XI. yüzyılda Türk coğrafyasında kullanılan mutfak araç-gereçleri tespit edilmiştir. Burada yer alan araç ve gereçlerin her birinin bir usta tarafından yapıldığı da muhakkaktır. Ancak bunun çalışmamızın sınırları dâhilinde olmaması nedeniyle başka bir çalışmada ele alınması yerinde olacaktır.

Kaynakça

Akalın, Şükrü Haluk, *Bin Yıl Önce Bin Yıl Sonra Kâşgarlı Mahmud ve Divanü Lugati't-Türk*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2008.

Akgün, Ömer Faruk, “Kâşgarlı Mahmud”, *DİA*, XXV, (2002), s. 9-15.

Caferoğlu, Ahmet, *Kâşgarlı Mahmut*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1970.

Clauson, Sir Gerard, *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*, Oxford 1972.

Eren, Hasan, *Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü*, 2. Baskı, Bizim Büro Basımevi, Ankara 1999.

Genç, Reşat, *Kâşgarlı Mahmud'a Göre XI. Yüzyılda Türk Dünyası*, Ankara 1997.

Günşen, Ahmet. “Dîvânü Lûgati't-Türk'te Yemek ve Beslenme Kültürüyle İlgili Kelimeler ve Teşkilleri”, *Kayseri ve Yöresi Kültür, Sanat ve Edebiyat Bilgi Şöleni (12-13 Nisan 2001): Bildiriler*, I, haz. Mustafa Argunşah-İsmail Görkem-Hülya Argunşah-Atabey Kılıç, Kayseri 2001, s. 347-376.

Kaçalın, Mustafa S., “Dîvânü Lugati't-Türk”, *DİA*, IX, (1994), s. 446-449.

Karataş, Ahmet, “Çağatayca Sözlüklerde Mutfak Tabirleri”, *Korkut Ata Türkijyat Araştırmaları Dergisi*, S. 12, 2023, ss. 581-609.

Kâşgarlı Mahmûd, *Dîvânu Lugâti't-Türk*, I-III, nşr. Kilisli Rifat Bilge, İstanbul 1333-1335.

Kâşgarlı Mahmûd, *Divanü Lûgati't-Türk Tercümesi*, I-IV, Türkçe trc. Besim Atalay, Ankara 1939-1943.

Kâşgarlı Mahmûd, *Dîvânu Lugâti't-Türk: Giriş, Metin, Çeviri, Notlar, Dizin*, haz. Ahmet B. Ercilasun-Ziyat Akkoyunlu, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2014.

Kaymak, Suat, “Kâşgarlı Mahmûd”, *İslâm Düşünce Atlası*, I, ed. İbrahim Halil Üçer, Konya 2017.

Maḥmūd al-Kāşgārī. *Compendium of the Turkic Dialects [Dîwān Lugāt at-Türk]*, I-III, ed. and trs. Robert Dankoff-James Kelly, Cambridge 1982-1985.

Mahmûd el-Kaşgârî, *Dîvânu Lugâti't-Türk*, Çev. Mustafa S. Kaçalın, Haz. Mehmet Ölmez, Kabalıcı Yayınları, İstanbul 2021.

Şeşen, Ramazan, *Müslümanlarda Tarih-Coğrafya Yazıcılığı*, İsar Vakfı Yayınları, İstanbul 1998.

Uzunağaç, Ömer, *Selçuklu Anadolu'sunda Beslenme ve Yemek Kültürü*, Kitabevi Yayınları, Ferda Kitabevi, İstanbul 2015.

Ülkürtaşır, M. Şakir, *Büyük Türk Dilcisi Kâşgarlı Mahmut*, Türk Dil Kurumu, Ankara 1946.

Vural, Hanefi, “Dîvânü Lûgâti't-Türk'te Geçen Türk Yemek Kültürü Unsurları”, *Akademik Araştırmalar Dergisi*, Kâşgarlı Mahmud Özel Sayısı, X/39, (Kasım 2008-Ocak 2009), s. 306-323.

Yıldırım, Kübra Dilaver, *Memlûk-Kıpçak Türkçesi Söz Varlığı İncelemesi: Mutfak ve Yemek Kültürüne Ait İsimler*, Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, İstanbul 2020.

Yıldırım, Talip; Çifçi, Musa, “Dîvânü Lûgâti't-Türk'te Yer Alan Alet-Eşya Adları”, *Turkish Studies: International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* Volume 7/2, (2012), s. 1129-1249.